

1. K. Kautsky, Die Arbeiterbewegung in Österreich, Die Neue Zeit VIII, 1890, str. 50 ad. Své hodnocení radikálů pozměnil v práci Aus der Frühzeit des Marxismus, Prag 1935, a ve vzpomínkách Erinnerungen und Erörterungen, napsaných těsně před druhou světovou válkou a vydaných posmrtně jeho synem B. Kautským v S'Gravenhage 1960, kde pod vlivem svého rozchodu s revolučním marxismem a Brügelových dějin rakouské sociálně demokratické strany ztotožnil radikály zcela jednoznačně s anarchisty.
2. Zur Geschichte der Arbeiterbewegung in Österreich 1867—1892, Eine kritische Darstellung von August Krčal, Graz 1893, str. 14—30.
3. T. J. Jiroušek, Dějiny sociálního hnutí v zemích koruny české od roku 1840—1900, I. díl 1840—1885, Praha 1900, str. 72 ad., II. díl 1885—1903, Praha 1903, str. 6 ad.
4. J. Deutsch, Geschichte der österreichischen Gewerkschaftsbewegung, Wien 1908, str. 101 ad.
5. Stručný nástin vývoje moderního socialismu. Napsal Eduard Beneš. Část čtvrtá: Dělnické hnutí v Rakousku a v Čechách. Brandýs nad Labem 1911, str. 38—51.
6. V. Adler, Der Weg nach Hainfeld, Der Kampf II, 1909.
7. L. Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, Bd. III, Parteihader, Propaganda der Tat, Einigung (1878—1889), Wien 1922.
8. Zď. Tobolka, Dějiny československé sociální demokracie od jejich počátků až po sjezd hainfeldský, Sborník věnovaný dějinám dělnického hnutí a socialismu I-III, Praha 1921—1923.
9. J. Falta, Dějinný vývoj sociální demokracie československé, Brno (1928) a J. Marek, Šedesát let programové výstavy sociálně demokratické strany dělnické, Praha 1927. Marek dokonce srovnává radikály (anarchisty) s komunisty a umírněné (marxisty) se sociálními demokraty.
10. E. Strauss, Die Entstehung der deutschböhmisches Arbeiterbewegung. (Prag) 1925, str. 147 ad.
11. Fr. Cajthaml-Liberté, Český sever ve hnutí dělnickém, Praha 1926.
12. M. Volf, Naše dělnické hnutí v minulosti, Praha 1947, str. 119—127.
13. J. Hannak, Im Sturm eines Jahrhunderts. Eine volkstümliche Geschichte der sozialistischen Partei, Österreichs, Wien 1952, str. 30 ad. B. Kautsky, Die geistigen Strömungen im österreichischen Sozialismus, (Wien s. d.), str. 4 ad.
14. Srov. např. L. Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, Bd. II, Wien 1922, str. 200, J. Hannak, cit. dílo, str. 30—31, F. Gestrin, Prvi koraki delavskega gibanja in odmevi Pariške komune na Slovenskem, Socialistična misel I, 1952/53, str. 296—301 a j.
15. P. Reiman, Schiller Seff und die Geschichte der nordböhmisches Arbeiterbewegung. Schiller Seff, Gesammelte Werke, Reichenberg 1928, str. 54—55.

16. P. Reiman, *Klasikové marxismu o Rakousku a české otázce. Marx-Engels-Lenin-Stalin, O Rakousku a české otázce*, Praha 1933, str. 34–35.
17. K. Kreibich, *Dějiny českého dělnického hnutí. Osnova pro základní školení*. 1949. Vydalo kulturně propagační oddělení ÚV KSČ. Str. 12–13.
18. Zd. Šolle, *Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století*, Praha 1951, str. 68–115.
19. Zd. Šolle, *Ke vzniku první dělnické strany v naší zemi*, Praha 1953, str. 125–138.
20. J. Kozák, *Vytvoření a počátky revoluční dělnické strany v našich zemích (1867–1889)*, Praha 1954, str. 68–70.
21. Diskuse o dělnickém hnutí na Moravě, ČMM 73, 1954: B. Šindelář, *Přehled dějin dělnického hnutí na Moravě do hainfeldského sjezdu*, str. 40–57, Fr. Jordán, *O rozkolu sociální demokracie na Moravě na umírněné a radikály v 1. pol. 80. let 19. stol.*, str. 134–155 a J. Radimský, *Z počátků „Rovnosti“*, str. 155–163.
22. *Z dějin dělnického hnutí na Moravě*, Brno 1956, str. 56–85.
23. P. Reiman, *Marx a Engels a české dělnické hnutí*, *Nová mysl* 9, 1955, str. 1166–1168.
24. Fr. Jordán, *O příčinách rozkolu dělnického hnutí v českých zemích na umírněné a radikály v osmdesátých letech minulého století*, SPFFBU VI, 1957, C 4, str. 120–140.
25. Fr. Jordán, *Brněnský program rakouské sociálně demokratické strany (umírněných) z roku 1882*, SPFFBU IV, 1955, C 2, str. 55–71.
26. Fr. Jordán, *Sjezd dělnictva československého v Brně a jeho místo v procesu sjednocení českého a rakouského dělnického hnutí, Sjezd dělnictva československého v Brně 1887*, Brno 1957, str. 6–32.
27. Fr. Jordán, *Radikální dělnické hnutí na Moravě v osmdesátých letech minulého století*, SMM 79, 1960, str. 5–44.
28. Zd. Šolle, *Příspěvek k dějinám dělnického hnutí v Čechách v letech 1878–1882*, *Rozpravy ČSAV* 1960, seš. 2, r. 70, řada spol. věd, Praha 1960.
29. Zd. Šolle, *Dělnické stávky v Čechách*, ČSAV Praha 1960.
30. J. Měchyř, *K podstatě sporů v našem dělnickém hnutí v osmdesátých letech minulého století*, *Acta Univ. Carolinae, Philosophica et Historica*, No 1, 1960, str. 5–22.
31. J. Radimský, *Brněnské dělnické sjezdy v letech 1880–1887*, ČMM 69, 1950, str. 3–28 a *Zpráva o moravském dělnickém hnutí z r. 1884*, *Slezský sborník* 48, 1950, str. 200–216.
32. J. R. Tichý, *Josef Boleslav Pecka a Morava*, ČMM 72, 1953, str. 382–391.
33. J. Mejzlík, *Dějiny dělnického hnutí na západní Moravě do založení KSČ*, *Havlíčkův Brod* 1957.
34. Vl. Janoušek, *Počátky socialistického tisku v Prostějově*, VVM XI, 1956, str. 14–19, 49–54 ad.
35. Vl. Reizenthaler, *Přínos Pankráce Krkošky a prvních dvou ročníků Rovnosti v boji za překonání rozkolu dělnického hnutí v osmdesátých letech minulého století, Z dějin bojů za revoluční jednotu dělnické třídy na Moravě*, *Sborník vědeckých prací pedagogického institutu v Brně*, sv. VI, 1959, str. 3–119.
36. *Dějiny Komunistické strany Československa*, Praha 1961, str. 40–51 a *Přehled československých dějin* II/1, Praha 1960, str. 626–646.
- 36a. J. Dubský, *Pronikání marxismu do českých zemí*, Praha 1963.
- 36b. J. Kořalka, *Severočeskí socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí*, Liberec 1963; H. Mommsen, *Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat*, Wien 1963; H. Steiner, *Dělnické hnutí v Rakousku v letech 1867–1889*, Praha 1964.
37. *StA Brno*, B 13/3, f. 199–210, 1879–1889 a f. 254–260, 1878–1889, B 26 a C 12.
38. *StA Janovice*, OÚ Rýmařov a OÚ Prostějov 1879–1889 a *StA Opava*, OÚ Nový Jičín,

- OÚ Místek a OÚ Fryštát 1879—1889. Důležitější materiál ze západní Moravy je uložen v OA v Třebíči. Částečně byl zpracován J. Mejzlíkem v práci *Dělnické hnutí na západní Moravě do založení KSC, Havlíčkův Brod 1957*.
39. StA Janovice, SZ Olomouc a KS Olomouc.
 40. SÚA Praha, PM 1871—1880, 8/1/15/1, kr. 170 a 171, PM 1881—1890, 8/1/17/1, kr. 124—153, 1881—1888.
 41. R. Maršan, *Československá sociální demokracie v prvním šestiletí své činnosti (1878—1884) ve světle zpráv policejních*, Praha 1923.
 42. Archiv ÚD Komunistické strany Československa, — František Cajthaml-Liberté.
 43. Skizzirte Darstellung der sozialdemokratischen Bewegung in Österreich-Ungarn (September 1880 bis October 1882) ad., StA Brno, B 13/3, f. 256, 1883, čj. 236, f. 257, 1884, čj. 3133, f. 258, 1885, čj. 1441 ad.
 44. Acta des Königlichen Polizei-Präsidiu zu Berlin betreffend die politischen Zustände in Österreich-Ungarn 1879—1890, Brandenburgisches Landeshauptarchiv Potsdam, Pr. Br. Rep. 30, Berlin C Polizei-Präsidium, Tit. 94, Geheime Präsidial-Registatur Lit. S, № 1239, Vol. III, 13034 — Vol. XI, 13042.
 45. *Spravedlnost*, Brno 1881—1885, *Bojovník*, Ústřední orgán sociálně demokratické strany československé v Rakousku, I-III, Brno 1883—1884, *Volksfreund*, Organ der sozialdemokratischen Partei Österreichs, I-IX, Brno 1881—1889, *Práce*, Organ sociálně demokratické strany československé, č. 1—4, Brno 1883—1884, *Duch času*, Časopis hájící zájmy čtvrtého stavu, Prostějov 1884—1886, *Rovnost*, List sociálních demokratů českých, I-V, Brno 1885—1889, *Arbeiterstimme*, Organ der österreichischen Arbeiterschaft, Brno 1886—1889 a *Hlas lidu*, Prostějov 1886—1889.
 46. *Budoucnost*, Casopis věnovaný zájmům lidu pracujícího, VI-IX, Praha 1879—1882, *Dělnické listy*, Casopis hájící zájmy lidu pracujícího, Praha 1879—1880, Ústřední orgán sociálně demokratické strany československé v Rakousku, Vídeň 1881—1884, *Die Zukunft*, Sozialdemokratisches Organ, I-II, Vídeň 1879—1880, *Zentralorgan der sozialdemokratischen Arbeiterpartei Österreichs*, III-VI, 1881—1884, *Wahrheit*, Sozialdemokratisches Organ, od 20. 10. 1881 Organ der sozialdemokratischen Partei Österreichs, I-V, Vídeň 1881—1885, *Der Radikale*, Sozialdemokratisches Organ der Arbeiter Nordböhmens, I-III, Liberec 1883—1885, *Die Arbeit*, Organ der Sozialisten Österreichs, Maribor, Št. Hradec, Villach, Linec a Vídeň 1885—1887, *Věk svobody*, Politický list prostonárodní, Praha 1886—1888 a *Gleichheit*, Sozialdemokratisches Wochenblatt, Vídeň 1886—1889.
 47. *Budoucnost*, Casopis sociální, hájící zájmy pracujícího lidu, od 16. 2. 1884 Organ anarchistů jazyka československého, Chicago 1883—1886, *Freiheit*, Sozialdemokratisches Organ, pak Organ der revolutionären Sozialisten, pak Internationales Organ der anarchisten deutscher Sprache, Londýn, 1879—1883, New York 1883—1889 a *Der Sozialdemokrat*, Internationales Organ der Sozialdemokratie deutscher Zunge, od r. 1881 Zentral-Organ der deutschen Sozialdemokratie, Curych a Londýn 1879—1890. Ve všech případech uvedených v poznámkách 45—47 se uvádí studované ročníky časopisů, z nichž některé vycházely již dříve, jiné byly vydávány i v letech následujících.
 48. *Die Neue Zeit*, Revue des geistigen und öffentlichen Lebens, Stuttgart I-VIII, 1883—1890
 49. Protokoll über den mährisch-schlesischen Arbeitertag zu Brünn am 9. und 10. April 1882. Brünn 1882.
 50. Protokol sjezdu dělnictva československého, odbývaného dne 25. a 26. prosince 1887 v sále lužánském v Brně. Sestaven dle jednatelejších zápisků J. K. S. V Brně 1888. 2. vyd. Brno 1957.
 51. Protokol sjezdu hainfeldského, odbývaného 31. prosince 1888 a 1. ledna 1889. Vydal R. Zahálka, red. Hlasu lidu. V Olomouci 1890. Hainfelder Parteitag, Wien 1889.

52. Kalendář pro pracující lid, Brno 1884 a Österreichischer Arbeiterkalender, Brünn 1885—1891.
53. Österreichische Statistik, Bd. I-XXXIII.
54. Statistischer Bericht über die Industrie Schlesiens im Jahre 1880—1881, Statistischer Bericht über die industriellen und gewerblichen Verhältnissen Schlesiens im Jahre 1885 a Statistischer Bericht über die volkswirtschaftlichen Verhältnisse Schlesiens im Jahre 1890 a 1895, Troppau sd. Statistik der Industrie des Bezirkes der Handels- und Gewerbekammer in Brünn im Jahre 1870 a 1875, Brünn sd., Statistik der Industrie Mährens, I-II, Brünn 1883, Statistischer Bericht über Industrie und Gewerbe Mährens in den Jahren 1881—1885, Brünn 1887, Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Brünn über die volkswirtschaftlichen Zustände in ihrem Bezirke im Jahre 1890, Brünn 1894.
55. Bericht der k. k. Gewerbe-Inspektoren über ihre Amtstätigkeit in den Jahren 1884—1889, Wien 1885—1890.
56. J. Singer, Untersuchungen über die sozialen Zustände in den Fabriksbezirken des nordöstlichen Böhmen, Leipzig 1885; Die materielle Lage des Arbeiterstandes in Österreich, von Freiherr von Vogelsang, Wien 1884; T. W. Teifen, Das soziale Elend und die besitzenden Klassen in Österreich, Wien 1894 aj.
57. V. Adlers Aufsätze, Reden und Briefe, Bd. 1—11, Wien 1922—1929.
58. K. Kautsky, Aus der Frühzeit des Marxismus, Prag 1935 a Friedrich Engels' Briefwechsel mit Karl Kautsky, Herausgegeben von Benedikt Kautsky, Wien (1955).
59. Josef Hybeš, Výbor z článků a projevů, uspořádal O. Franěk, Praha 1956.
60. Victor Adler: Briefwechsel mit August Bebel und Karl Kautsky, sowie Briefe von und an Ignaz Auer, Eduard Bernstein, Adolf Braun, Heinrich Dietz, Friedrich Ebert, Wilhelm Liebknecht, Hermann Müller und Paul Singer, Gesammelt und erläutert von Friedrich Adler, Wien 1954.
61. Bojové tradice Rovnosti. Sbornik statí a článků. Praha 1956.
62. Vyšly poprvé v Rovnosti r. 1900, knižně v Brně r. 1901 a znovu je vydal Zd. Šolle ve sborníku Průkopníci socialismu u nás, Praha 1954.
63. L. Zápotocký, Vzpomínky z prvních dob dělnického hnutí v Čechách, Průkopníci socialismu u nás, Praha 1954 a Josef Bernásek, Obrázky z prvních dob dělnického hnutí, Praha 1957
64. Moje vzpomínky po dvaceti letech. Sepsal Václav Šturf, Praha sd.
65. Erinnerungen. Ein Beitrag zu der Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung vom Reichstagsabgeordneten Genossen Josef Hannich. Nordböhmisches Volksstimme Warnsdorf sd.
66. Gustav Habrman, Z mého života. Vzpomínky z let 1876—1877 až 1884—1896. Praha 1914.
67. Erinnerungen eines Proletariers aus der revolutionären Arbeiterbewegung von Josef Peukert. Berlin 1913.
68. K. Kautsky, Aus der Frühzeit des Marxismus, Prag 1935.
69. Erinnerungen und Erörterungen von Karl Kautsky, Herausgegeben von dr. Benedikt Kautsky, S'Gravenhage 1960.
70. Marx-Engels-Lenin, K dějinám Československa a československého dělnického hnutí, díl II., Praha 1963.
71. E. Engelberg, Die Klassiker des wissenschaftlichen Kommunismus zur deutschen Arbeiterbewegung (von Anfängen der Arbeiterbewegung bis 1895), Berlin 1955 a Marx-Engels-Lenin-Stalin, Zur deutschen Geschichte, Bd. 1—3, Berlin 1953—1954.
72. K. Marx - B. Engels, Briefwechsel, Bd. 1—4, Berlin 1950 a K. Marx - B. Engels, Vybrané dopisy, Praha 1952.
73. Friedrich Engels' Briefwechsel mit Karl Kautsky. Zweite, durch die Briefe Karl Kautskys vervollständigte Ausgabe von „Aus der Frühzeit des Marxismus“ Herausgegeben und bearbeitet von Benedikt Kautsky, Wien (1955).

74. A. Panneboek, Die taktischen Differenzen in der Arbeiterbewegung, Hamburg 1909; V. I. Lenin, Spisy, sv. 16, Praha 1957, str. 356—363.
75. V. I. Lenin, Spisy, sv. 31, Praha 1955, str. 11—114.
76. Archivalische Forschungen zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, Bd. 3/I-II, Der Kampf der deutschen Sozialdemokratie in der Zeit des Sozialistengesetzes 1878 bis 1890. Die Tätigkeit der Reichs-Commission. Herausgegeben von Prof. Leo Stern. Quellenmaterial bearbeitet von Herbert Buck, 2. Bd.
77. K. Obermann, Zur Geschichte der deutschen und tschechoslowakischen Sozialdemokratie und ihrer freundschaftlichen Beziehungen im 19. Jahrhundert. Aus 500 Jahren deutsch-tschechoslowakischer Geschichte. Herausgegeben von Karl Obermann und Josef Polišenský, Berlin 1958. Str. 331—370.
78. H. Gemkow, Friedrich Engels' Hilfe beim Sieg der deutschen Sozialdemokratie über den Sozialistengesetz, Berlin 1957.
79. E. Engelberg, Revolutionäre Politik und Rote Feldpost 1878—1890, Berlin 1959.
80. H. Bartel, Die historische Rolle der Zeitung „Der Sozialdemokrat“ in der Periode des Sozialistengesetzes, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft IV, 1956, str. 265—290 a Marx und Engels im Kampf um ein revolutionäres deutsches Parteiorgan 1879—1890, Berlin 1961.

2

1. „Die österreichische Partei ist desorganisiert, ihr Vorgehen in den wichtigsten Fragen von augenblicklichen Impulsen diktiert, die zusammenhangslos und von entgegengesetzten Strömungen beeinflusst sind. Von einer eigentlichen Leitung der Partei ist schon lange keine Rede mehr, seitdem sich die einzelnen Landesorganisationen wenig oder gar nicht mehr um die ohnehin nur spärlichen und durchaus unzulänglichen taktischen und agitatorischen Vorschriften der Zentralleitung kümmern... Vielleicht gibt es solche, welche überhaupt den Niedergang der sozialistischen Bewegung in Österreich leugnen, und nur zugeben, dass unter dem wachsenden Drucke des reaktionären Regimes die äusserlichen Kundgebungen nachgelassen haben, dass sich aber innerlich die Partei gekräftigt habe. Im gewissen Sinne ist diese von uns früher öfters gehörte Behauptung auch richtig und wir haben nie angestanden, sie auch zu der unserigen zu machen, nur mit der Einschränkung, dass zwar das Verständniss der sozialistischen Ideen im Gros der Partei bedeutende Fortschritte gemacht hat, dass aber andererseits auch dieses Gros Überzeugungstreuer selbst immer geringer geworden ist.“ Über die nächsten Aufgaben der sozialistischen Partei Österreichs, *Der Sozialdemokrat*, č. 32, 8. 8. 1880.
2. Srov. L. Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, III. Bd., Parteihader, Propaganda der Tat, Einigung (1878—1889), str. 125.
3. Prokázal to v poslední době Zd. Šolle v práci Příspěvek k dějinám dělnického hnutí v Čechách v letech 1878—1882, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 70, 1960, seš. 2, Praha 1960.
4. Tamtéž, str. 13—15.
5. E. Arató, Styky československého a maďarského robotníckého hnutia (1867—1890), ČSČH II, 1954, str. 251.
6. SÚA Praha, PM 1871—1880, 8/1/15/1, kr. 171, čj. 7111, fol. 203—204; čj. 7669, fol. 349—350; čj. 8157, fol. 446—447 a BLHA Potsdam, Acta des Königl. Polizei-Präsidii zu Berlin betreffend die politischen Zustände in Österreich-Ungarn 1879—1881, Pr. Br. Rep. 30., Berlin C, Polizei Präsidium Tit. 94, Geheime Präsidial-Registatur, Lit. S, No 1239, Vol. III., 13034.

7. Österreichischer Arbeiterkalender, Wien 1880.
8. Srov. Zd. Šolle, Příspěvek k dějinám dělnického hnutí v Čechách v letech 1878—1882, str. 23—24.
9. StA Brno, B 13, f. 199, j. 4228/79.
10. Srov. Politické zprávy domácí, *Národní listy* XX, č. 306, 22. 12. 1880; Vážený projev z kruhů rolnických, *Národní listy* XXI, č. 78, 1. 4. 1881; Sjezd německých rolníků v Čechách, *Národní listy* XXI, č. 212, 2. 9. 1881.
11. Srov. Zd. Šolle, cit. práce, str. 34—36.
12. StA Brno, B 13, f. 255, čj. 2510/81, fol. 114—119.
13. BLHA Potsdam, Darstellung der extrem sozialistischen Bewegung in Schlesien insbesondere an der österreichischen preussischen Grenze, Acta des Königlichen Polizei-Präsidiu zu Berlin betreffend die politischen Zustände in Österreich-Ungarn 1879—1889, Pr. Br. Rep. 30, Berlin C Pol. Präs. Tit. 94, Geheime Präsidial-Registratur, Lit. S, No 1239, vol 10, 13040, fol. 25—37. Srov. též Fr. Jordán, Zpráva o radikálním socialistickém dělnickém hnutí ve Slezsku Slezský sborník, 59, 1961, str. 66 a 68.
14. Volksversammlung am 14. November, *Die Zukunft*, č. 29, 10. 12. 1880 a StA Brno, B 13/3, fol. 201, čj. 4932/80. Srov. i Zd. Šolle, cit. práce, str. 30.
15. Zd. Šolle, cit. práce, str. 38—40.
16. StA Brno, B 13/3, f. 202, čj. 4304/81.
17. Zd. Šolle, cit. práce, str. 45—47.
18. BLHA Potsdam, Zpráva o vývoji rakouského dělnického hnutí od počátku do srpna r. 1880, Acta des Königlichen Polizei-Präsidiu zu Berlin betreffend die politischen Zustände in Österreich-Ungarn 1879—1881, Pr. Br. Rep. 30, Berlin C Polizei Präsidium Tit 94, Geheime Präsidial-Registratur Lit. S, No 1239, Vol. III, 13034, fol. 159—164. Cituje ji z části též L. Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, Bd. III, str. 137—139.
19. Srov. A. Pannekoek, Die taktischen Differenzen in der Arbeiterbewegung, Hamburg 1909 a V. I. Lenin, Neshody v evropském dělnickém hnutí, Spisy, sv. 16, Praha 1957, str. 356—363.
20. Tyto tendence jsou osvětleny a doloženy z různých stran v několika studiích a pracích: J. Purš, Použití parních strojů v průmyslu v českých zemích v období do nástupu imperialismu, ČSČH, III, 1955, str. 254—290, 407—484, J. Křížek, Krize cukrovarnictví v českých zemích v osmdesátých letech minulého století a její význam pro vzrůst rolnického hnutí, ČSČH IV, 1956, str. 284—286, Fr. Jordán, O příčinách rozkolu dělnického hnutí v českých zemích na umírněné a radikály, SPFFBU, r. VI, 1957, C 4, str. 120—140; Přehled dějin ČSSR, II/1, Praha 1960, str. 487 a d. a L. Kárníková, K vývoji naší dělnické třídy v období kapitalismu a nástupu imperialismu, ČSČH X, 1962, str. 496—519.
21. Srov. I. Dubský, K problematice pronikání marxismu do našich zemí, Filosofický časopis, č. 6, 1956, str. 811—842.
22. V. I. Lenin, Spisy, sv. 16, Praha 1957, str. 356—359.
23. Srov. Zd. Šolle, Příspěvek k dějinám dělnického hnutí v Čechách, str. 9—10 a Dělnické stávký v Čechách, Praha 1960, str. 89—90.
24. Srov. K. Kautsky, Die Arbeiterbewegung in Österreich, Die Neue Zeit VIII, Jg. 1890, str. 53—54, kde píše doslova: „Die österreichische Parteipresse war in allen nicht speziell österreichischen Fragen das Echo der deutschen. Als man dieser das Lebenslicht ausgeblasen, wurde sie das Echo einer deutschen Emigrantenpresse.“ Tuto závislost pokládá také za jeden z hlavních zdrojů vnitřních sporů mezi umírněnými a radikály.
25. Srov. o tom doklady u Zd. Šolleho, Dělnické stávký v Čechách, str. 120—121. Během osmdesátých let se jí zabývala též německá sociálně demokratická strana v podobě tzv. dílčích cílů. Srov. E. Engelberg, Revolutionäre Politik und Rote Feldpost 1878—1890, Berlin 1959, str. 82—83 a 133—134. Náš dělnický tisk tuto otázku neřešil. Je však zajímavé, že o Marxo-

vě diktatuře proletariátu z hlediska buržoazie se hovořilo r. 1881 v mladočeských Národních listech. Diktatura proletariátu nebyla tedy u nás neznámým pojmem. O konkrétních formách přechodu od kapitalismu k socialismu však nebylo v dělnickém hnutí jasno. Srov. Německý socialismus a naše národnost, *Národní listy* XXII, 62, 4. 3. 1882.

26. V. I. Lenin, Spisy, sv. 16, str. 361.
27. Srov. Zd. Solle, Příspěvek k dějinám dělnického hnutí v Čechách, str. 48—49.
28. V. I. Lenin, Spisy, sv. 16, str. 362.
29. Srov. Vl. Štátný, Ohlas ruského revolučního hnutí v dělnictvu na Moravě koncem 19. stol., *CMM* 74, 1955, str. 138—146; J. Vávra, První ruská revoluce a české pokrokové rusofilství, *Sovětská historie* V, 1955, str. 832 a Zd. Solle, Příspěvek k dějinám dělnického hnutí v Čechách, str. 31—32.
30. Přiznává to např. K. Kautsky, Die Arbeiterbewegung in Österreich, Die Neue Zeit VIII Jg. 1890, str. 54, který pokládá ohlas teroristické taktiky narodovců za jednu z příčin rozkolu rakouského dělnického hnutí. O velkém mezinárodním ohlasu ruského revolučního hnutí a poměru sociální demokracie k němu se zmiňuje též ve vzpomínkách. Srov. Erinnerungen und Erörterungen von Karl Kautsky, Herausgegeben von dr. Benedikt Kautsky, S'Gravenhage 1960, str. 355.
31. Srov. H. Bartel, Die historische Rolle der Zeitung „Der Sozialdemokrat“ in der Periode des Sozialistengesetzes, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, IV. Jg., 1956, str. 266—290; H. Gemkow, Friedrich Engels' Hilfe beim Sieg der deutschen Sozialdemokratie über das Sozialistengesetz, Berlin 1957, str. 35 ad; E. Engelberg, Revolutionäre Politik und Rote Feldpost 1878—1890, str. 37—40 a H. Bartel, Marx und Engels im Kampf um ein revolutionäres deutsches Parteiorgan 1879—1890, Berlin 1961, str. 20—27.
32. BLHA Potsdam, Zpráva o vývoji rakouského dělnického hnutí od počátku do srpna r. 1880, Acta Königlichen Polizei-Präsidiu zu Berlin betreffend die politischen Zustände in Österreich-Ungarn 1879—1889, Pr. Br. Rep. 30, Berlin C Polizei Präsidium Tit. 94, Geheime Präsidial-Registratur Lit. S, No 1239, Vol. III, 13034, fol. 159—163 a L. Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, Bd. III, str. 131.
33. Protokoll des Kongresses der deutschen Sozialdemokratie, abgehalten auf Schloss zu Wyden in der Schweiz vom 20. bis 23. August 1880, Zürich 1880, str. 28—29. Též H. Gemkow, cit. dílo, str. 57—58 a 217—234 a H. Bartel, Marx und Engels im Kampf um ein revolutionäres deutsches Parteiorgan 1879—1890, str. 56—58.
34. Srov. M. Aranyossi, Začiatky moderného robotníckého hnutia v Uhorsku, Bratislava 1958, str. 151 a Friedrich Engels' Briefwechsel mit Karl Kautsky, Herausgegeben und bearbeitet von Benedikt Kautsky, Wien (1955), str. 7.
35. BLHA Potsdam, Zpráva o vývoji rakouského dělnického hnutí od počátku do srpna r. 1880, Acta des Königlichen Polizei-Präsidiu zu Berlin betreffend die politischen Zustände in Österreich-Ungarn 1879—1889, Pr. Br. Rep. 30, Berlin C Polizei Präsidium Tit. 94, Geheime Präsidial-Registratur Lit. S, No 1239, Vol. III, 13034, fol. 159—163.
36. Tamtéž. K tomu je třeba dodat, že Scheu přestal spolupracovat s *Freiheit*, když *Most* přešel do anarchistického tábora. Srov. K. Kautsky, Aus der Frühzeit des Marxismus, Prag 1935, str. 95 a Umsturzeime, Erlebnisse eines Kämpfers von Andreas Scheu, III. Teil, Wien 1923, str. 41—42.
37. Srov. Der Kongress der deutschen Sozialdemokratie 1880, *Die Zukunft*, č. 23, 10. 9. 1880.
38. Srov. L. Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, Bd. III, str. 130—132.
39. Jeho autorem byl nejspíše Emil Kaller-Reinthal, který se podle svědectví Kautského podepisoval šifrou -r. Srov. Erinnerungen und Erörterungen von Karl Kautsky, str. 428. Jeho názor ovšem nebyl ojedinělý. Sdílela jej řada stoupenců taktiky německé sociální demokracie, mimo jiné Kautsky, Schwarzinger a Bardorf, kteří působili v redakci listu der Sozialdemo-

- krat v Curychu. Tu se podobné myšlenky objevily na ustavující schůzi Spolku rakouských dělníků, o které bude dále pojednáno.
40. Über die nächsten Aufgaben der sozialdemokratischen Partei Österreichs, *Der Sozialdemokrat*, č. 32–34, 8.–22. 8. 1880.
 41. Tamtéž, č. 34, 22. 8. 1880.
 42. An die Arbeiter in Österreich, *Freiheit*, r. II, č. 49, 4. 12. 1880.
 43. BLHA Potsdam, Acta des Königlichen Polizei-Präsidiu zu Berlin betreffend die politischen Zustände in Österreich - Ungarn 1879–1889, Pr. Br. Rep. 30, Berlin C Polizei Präsidium Tit. 94, Geheime Präsidiat-Registratur Lit. 5, No 1239, Vol. III, 13034, fol. 233–234, 236 až 241, 251. V prvních dvou letáky přiloženy. Text letáku An die Arbeiter in Österreich je otiskěn též u L. Brügela, cit. dílo, str. 146–150. Přibližně v téže době byly rozšiřovány v podobě letáku také články: Was die Sozialdemokraten sind und was sie wollen, *Der Sozialdemokrat* č. 34–38, 22. 8.–19. 9. 1880, který objasňoval gothajský program a Das Recht auf Revolution, *Freiheit*, r. II, č. 24 26. 6. 1880, který hovořil o právu dělnictva na revoluci, třeba i násilnou. SÚA Praha, PM 1871–1880, 8/1/15/1, str. 171, 1880, čj. 7589, fol. 321–323, čj. 7763, fol. 366–375, čj. 8200, fol. 454–464.
 44. BLHA Potsdam, cit. fond, fol. 399–404 a SÚA Praha, PM 1881–1890, 8/1/17/1, kr. 124, 1881, č. 524, fol. 399–404 a č. 848, fol. 462. Jan Ondra pocházel z Uh. Ostrohu na Moravě. Po návratu ze Švýcarska působil v radikálním dělnickém hnutí ve Vídni, odkud byl r. 1884 vypovězen. Krátce pobýval v domovské obci a pak odešel do Budapešti a odtud do Štýrského Hradce. Byl delegátem slučovacího sjezdu československé sociálně demokratické strany v Brně r. 1887.
 45. Svědčí o tom policejní zprávy o odběru jmenovaných časopisů, které docházely z části přímo, z části byly dodávány přes Budapešť; některé doklady potvrzují i přímé, byť nepravidelné spojení. SÚA Praha, PM 1871–1880, 8/1/15/1, kr. 1202, 1879, čj. 9792, f. 1106–7; čj. 1039, f. 1112–13, čj. 250, fol. 1045–46; kr. 170, 1880, čj. 420, 953, 1002, 4686, 6582, fol. 81–82, 7015, fol. 170–180.
 46. Zd. Šolle, Příspěvek k dějinám dělnického hnutí v Čechách, Příloha III, Organizační řád československé sociální demokracie, str. 60–64.
 47. J. Měchýř, K podstatě sporů v našem dělnickém hnutí v osmdesátých letech minulého století, Acta Univ. Carolinae 1960 – Philosophica et Historica, No 1, str. 7.
 48. Tamtéž.
 49. Fr. Jordán, Radikální dělnické hnutí na Moravě, SMM 79, 1960, str. 8–9.
 50. R. Maršan, Československá sociálně demokratická strana v prvním šestiletí své činnosti (1878–1884) ve světle zpráv policejních, Praha 1923, str. 27 a J. Měchýř, cit. práce, str. 8. V historické literatuře se běžně soudí, že ústřední výbor československé sociálně demokratické strany byl přeložen do Vídně až počátkem r. 1881, avšak J. Hybeš ve svých vzpomínkách (Přůkopníci socialismu u nás, str. 104) uvádí, že se tak stalo již r. 1880. Jeho údaj potvrzuje obžalovací spis proti 31 českým socialistům, který jsem měl v opise z pozůstalosti Fr. Cajthamla-Liberté, Archiv ÚD KSC v Praze, X, Fr. Cajthaml-Liberté 26/30. K tomuto datu se přiklání též Zd. Šolle, Příspěvek k dějinám dělnického hnutí v Čechách, str. 25. Je velmi pravděpodobné, že o přeložení rozhodla pražská konference.
 51. Potvrzují to dva dopisy zabavené u sekretáře tajného agitačního výboru ve Vídni Leo Walecky od Eduarda Cellera z Ústí n./L. a Ferdinanda Schwarze z Liberce, týkající se odběru brožury „Wie der Zapfelhuber aus Penzing zu den Sozialdemokraten gekommen“, určené pro venkovské obyvatelstvo. V prvním případě píše Celler, který byl stoupencem radikálního směru, že by bylo snadné odebrat 100 kusů jmenované brožury, „kdyby u nás nebyli stoupci Mosta a Lipska“. V druhém oznamuje Schwarz, že v Liberci je o brožuru zájem, ale chce znát nejdříve její zaměření a obsah. Nesouhlasí s článkem listu Die Zukunft o wyden-

ském sjezdu a míní, že ve sporu mezi Londýnem a Curychem by měla být zachována neutralita. Sám se „ani v nejmenším nemůže nadchnout pro postup Mostův“. SÚA Praha 1871—1880, 8/1/15/1, kr. 171, 1880, čj. 8153, fol. 435—440 a čj. 8255, fol. 482—485.

52. Srov. Fr. **Jordán**, O rozkolu sociální demokracie na Moravě na umírněné a radikály v 1. pol. 80 let 19. stol., ČMM 73, 1954, str. 136 a Radikální dělnické hnutí na Moravě v osmdesátých letech minulého století, SMM 79, 1960, str. 10—11.
53. J. **Hannich**, Erinnerungen, Warnsdorf s. d., str. 54.
54. StA Brno, B 13/3, f. 254, čj. 5421/80 a f. 255, čj. 615/81. Srov. též J. **Radimský**, Brněnské dělnické sjezdy v letech 1880—1887, ČMM 69, 1950, str. 4—5 a Z dějin dělnického hnutí na Brněnsku, Brno 1956, str. 58—59.

3

1. SÚA Praha, PM 1881—1890, 8/1/17/1, kr. 124, 1881, čj. 1277, fol. 558—561.
2. Srov. L. **Brügel**, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, Bd. III, str. 275.
3. Skizzirte Darstellung der sozialdemokratischen Bewegung in Oesterreich-Ungarn. (September 1880 bis Oktober 1882). Str. 4. StA Brno, B 13/3, f. 255, čj. 4965/82.
4. Tamtéž.
5. An unsere Leser, **Wahrheit**, r. I, č. 1, 4. 7. 1881.
6. In eigener Sache, **Wahrheit**, r. II, č. 1, 6. 1. 1882.
7. Náš program, **Spravedlnost**, r. I, č. 1, 9. 6. 1881.
8. Srov. kupř. články Die Reformation, **Volksfreund**, č. 5, 5. 8. 1881, Das allgemeine Wahlrecht, **Wahrheit**, č. 2, 22. 7. 1881 ad.
9. K taktice, **Dělnické listy**, č. 5, 6. 4. 1881. Srov. též J. **Měchýř**, K podstatě sporů v našem dělnickém hnutí, str. 10.
10. Srov. J. **Hybeš**, Křížová cesta socialismu, Průkopníci socialismu u nás, Praha 1954, str. 266—267 a Erinnerungen und Erörterungen von K. **Kautsky**, Herausgegeben von dr. **Benedikt Kautsky**, S' Gravenhage 1960, str. 506.
11. Skizzirte Darstellung der sozialdemokratischen Bewegung in Österreich-Ungarn. (September 1880 bis October 1882). Str. 4. StA Brno, B 13/3, f. 254, čj. 4965/82. O účasti Kunzeho StA Brno, B 13/3, f. 254, čj. 2939 a 3057/81. Též Zd. **Šolle**, Příspěvek k dějinám dělnického hnutí v Čechách v letech 1878 až 1882, str. 17.
12. BLHA Potsdam, Darstellung der extrem-sozialistischen Bewegung in Schlesien insbesondere an der österreichisch-preussischen Grenze, Acta des königlichen Polizei-Präsidiu zu Berlin betreffend die politischen Zustände in Österreich-Ungarn 1878—1889, Pr. Br. Rep. 30, Berlin C Pol. Präs., Tit. 94, Geheime Präsidial-Registatur, Lit. S, No 1239, vol. 10, 13040. Srov. Fr. **Jordán**, Zpráva o radikálním socialistickém dělnickém hnutí ve Slezsku v osmdesátých letech minulého století, Slezský sborník 59, 1961, str. 69—70.
13. **Die Zukunft**, č. 53, 8. 12. 1881.
14. SÚA Praha, PM 1881—1890, 8/1/17/1, kr. 125, 1881, čj. 3454, fol. 1187—1205.
15. Zpráva je datována 3. 8. 1881 BLHA Potsdam, Acta des Königlichen Polizei-Präsidiu zu Berlin betreffend die politischen Zustände in Österreich-Ungarn 1879—1889, Pr. Br. Rep. 30, Berlin C Polizei-Präsidium, Tit. 94, Geheime Präsidial-Registatur Lit. S, No 1239, Vol. IV, 13035.
16. Podle zprávy V. **Zicha** na konferenci v Juliánově bylo prý v československé sociálně demokratické straně koncem r. 1880 70 sekcí. V Praze zjistilo policejní ředitelství 3 sekce. SÚA Praha, PM 1881—1890, 8/1/17/1, kr. 124, 1881, čj. 505, fol. 394—398. Zpráva policejního

- ředitelství v Praze z 30. 1. 1881 hovoří již o existenci 9 pražských sekcí. Tamtéž, čj. 810, fol. 455–457. V relacích pražského policejního ředitelství z května 1881 se uvádějí v Praze jen 4 sekce, na pražských předměstích 7 sekcí „ve stavu vzniku“, ve Vidni 25 sekcí, z toho 7 českých, na Moravě 6 a ostatní na různých místech v Čechách, zvláště severních a severozápadních. Tamtéž, kr. 125, 1881, čj. 3454, fol. 1179–1186 a 1187–1205. Jejich seznam s dodatky otiskl Zd. Šolle, Příspěvek k dějinám dělnického hnutí v Čechách v letech 1878 až 1882, str. 23–24.
17. Zd. Šolle, cit. práce, str. 24–25.
 18. Srov. kapitola 2, pozn. 49. Opis tohoto Řádu sekcí sociálně demokratické strany je uložen ve StA Brno, B 13/3, f. 254, čj. 3281/80.
 19. Zd. Šolle, cit. práce, str. 25. O dvojí organizaci československé sociálně demokratické strany mluví jasně zpráva ústředního výboru, otištěná Zd. Tobolkou v Dějinách československé sociální demokracie od jejich počátků až po sjezd hainfeldský, Sborník věnovaný dějinám socialismu a dělnického hnutí, sv. II, 1922, str. 28–30.
 20. SÚA Praha, PM 1881–1890, 8/1/17/1, kr. 124, 1881, čj. 1961, fol. 871–880. Též Zd. Šolle, cit. práce, str. 25, který zprávu o stavu dělnického hnutí v severních Čechách zobecňuje na veškeré dělnické hnutí v této zemi. Toto zobecnění je sice možné, protože v praxi byl podobný postup běžný v našem dělnickém hnutí, ale zároveň poněkud stírá některé zvláštnosti organizace a taktiky, existující mezi jednotlivými oblastmi.
 21. SÚA Praha, PM 1881–1890, kr. 127, 1881, čj. 9289, fol. 3043–3061, čj. 9740, f. 3164–3167 a kr. 133, 1882, čj. 10501, f. 5089–5092. Srov. též Zd. Šolle, cit. práce, str. 27.
 22. Co chceme?, *Budoucnost*, r. VIII, č. 12, 22. 6. 1881, č. 13, 13. 7. 1881 a č. 14, 27. 7. 1881.
 23. O jeho vydání píše J. Hybeš, *Křížová cesta socialismu, Průkopníci socialismu u nás*, str. 218–219. Soudruzi R..., zámečník a M..., typograf, o nichž praví Hybeš, že vytiskli tento leták, byli nepochybně Josef Randa, člen vídeňského agitačního výboru, a Eduard Milý, spoluvydavatel pozdějšího radikálně anarchistického listu *Proletář*. O rozšiřování letáku v Čechách a na Moravě srov. SÚA Praha, PM 1881–1890, 8/1/17/1, kr. 126, 1881, čj. 6099, fol. 2274–75, čj. 7878, fol. 2677–79 ad. a StA Brno, B 13/3, f. 255, čj. 2453/82.
 24. Zd. Tobolka, *Dějiny československé sociální demokracie od jejich počátků až po sjezd hainfeldský*, Sborník věnovaný dějinám socialismu a dělnického hnutí, sv. II, 1922, str. 27–28, kde je otištěn úplný text letáku.
 25. SÚA Praha, PM 1881–1890, 8/1/17/1, kr. 125, 1881, čj. 4030, f. 1333–1334.
 26. SÚA Praha, PM 1881–1890, 8/1/17/1, kr. 126, 1881, čj. 6035, f. 2254–2257. Poněkud jinak interpretuje tuto relaci Zd. Šolle, *Příspěvek k dějinám dělnického hnutí v Čechách 1878–1882*, str. 26, kde přejímá tvrzení o umírněném stanovisku Zápotockého a také postoj Chourův v otázce všeobecného volebního práva pokládá za umírněný, ačkoli je to v rozporu s celým vývojem dělnického hnutí v severních Čechách a celou působností Františka Choury.
 27. SÚA Praha, PM 1881–1890, 8/1/17/1, kr. 126, čj. 5679, fol. 2326–2327. Též K. Obermann, *Zur Geschichte der deutschen und tschechoslowakischen Sozialdemokratie und ihrer freundschaftlichen Beziehungen im 19. Jahrhundert*, Aus 500 Jahren deutsch-tscheschoslowakischen Geschichte, Herausgegeben von Karl Obermann und Josef Polišenský, Berlin 1958, str. 347 a Zd. Šolle, cit. práce, str. 15.
 28. SÚA Praha, PM 1881–1890, 8/1/17/1, kr. 124, 1881, čj. 1961, fol. 871–880.
 29. Ve zprávě se praví, že se ústečtí socialisté německé národnosti odtrhli od libereckých, protože se cítí být opomíjeni a proto se až na další přimkli k aktivním členům československé sociálně demokratické strany na Ústecku. SÚA Praha, PM 1881–1890, 8/1/17/1, kr. 127, 1881, čj. 9289, fol. 3043–3061.
 30. StA Brno, B 13/3, f. 255, čj. 1064 a 1601/81. Srov. též Vl. Šťastný, *Ohlas ruského revolučního hnutí v dělnictvu na Moravě koncem 19. stol.*, ČMM 74, 1955, str. 140.

31. BLHA Potsdam, Acta des Königlich Polizei-Präsidiu zu Berlin betreffend die politischen Zustände in Österreich-Ungarn 1879—1889, Pr. Br. Rep. 30, Berlin C Polizei-Präsidium, Tit. 94, Geheime Präsidial-Registratur Lit. S, No 1239, Vol. III, 13034, f. 260—262.
32. Internationale Arbeiter-Assoziation, *Freiheit*, r. V, č. 13, 31. 3. 1883. O svolání a jednání sjezdu srov. Erinnerungen eines Proletariers aus der revolutionären Arbeiterbewegung von Josef Peukert, Berlin 1913, str. 67—75, L. Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, Bd. III, str. 158 ad., R. Rocker, Johann Most, Das Leben eines Rebellen, Berlin 1924, štr. 124—128, M. Nettlau, Anarchisten und Sozialrevolutionäre, Die historische Entwicklung des Anarchismus in den Jahren 1880—1886, Berlin 1931, str. 202—231 a G. D. H. Cole, Marxism and Anarchism 1850—1890, London 1954, str. 323.
33. Sozialistischer Welt-Congress in Chur, *Volksfreund*, č. 7, 3. 9. 1881. Těž L. Brügel, cit. dílo, str. 171 ad.
34. R. Rocker, cit. dílo, str. 119—122 a 129.
35. M. Nettlau, cit. dílo, str. 189 a 193.
36. Podle jedné zprávy z Vídně měla se sjezdu v Curychu zúčastnit 6 členná delegace rakouského a českého dělnictva. SÚA Praha, PM 188—1890, kr. 125, čj. 4070, fol. 1333—1334. Ve zprávě ústředního výboru československé sociální demokracie, kterou přednesl na schůzi spolku Cinnost v Praze 30. 5. Ant. Motl, se pravitlo, že českoslovanští socialisté nevyšlou na světový socialistický sjezd žádného delegáta, protože peníze na jeho vyslání se lépe využijí jinak, zejména na tisk letáků. Dají se však zastupovat delegátem uherských socialistů. Tamtéž, kr. 125, 1881, čj. 4386, fol. 1417 až 1423. Těž zpráva policejního ředitelství v Praze z 10. 7. pravit, že světového socialistického sjezdu se nezúčastní žádný delegát československé sociálně demokratické strany. Od sjezdu se však očekává, že stanoví radikální taktiku pro sociální demokracii na celém světě. Tamtéž, kr. 126, 1881, čj. 5486, fol. 1961. O účasti neznámého informátora vídeňského policejního ředitelství srov. L. Brügel, cit. dílo, str. 171—172. O přítomnosti Peukertově na sjezdu v Londýně a jeho rozhodnutí vrátit se do Rakouska srov. Erinnerungen eines Proletariers aus der revolutionären Arbeiterbewegung von Josef Peukert, str. 67—75.
37. Zd. Šolle, Příspěvek k dějinám dělnického hnutí v Čechách v letech 1878—1882, str. 49—51.
38. Tamtéž, str. 53—54.
39. Tamtéž, str. 54.
40. J. Peukert byl povoláním malíř. Narodil se v Albrechticích u Jablonce v severních Čechách. Se socialismem se seznámil již počátkem sedmdesátých let na tovaryšské pouti do Německa, odkud se vrátil po sjezdu v Neudorfu. Roku 1877 odešel do Francie a tu se ve sporech mezi Freiheit a vedením německé sociálně demokratické strany přiklonil na stranu Freiheit. Působil pak aktivně v sociálně revolučním hnutí a přišel do styku s anarchismem. V roce 1881 byl z Francie vypovězen, odebral se do Švýcarska a odtud byl delegován na sjezd sociálních revolucionářů. Z Londýna se vrátil přes Švýcarsko do Vídně, kam přibyl v prosinci r. 1881. Tu byl zatčen, poslán do své rodné obce, ale brzy přišel zpět a působil v radikálním hnutí a v redakci listu die Zukunft. Srov. Erinnerungen eines Proletariers aus der revolutionären Arbeiterbewegung von Josef Peukert a R. Rocker, Johann Most, str. 177.
41. Erinnerungen eines Proletariers aus der revolutionären Arbeiterbewegung von Josef Peukert, str. 84—85.
42. Shromáždění lidu, *Dělnické listy*, č. 30, 19. 4. 1882.
43. „In Beziehung auf den Erfolg der Revolution ist aber die Behauptung ganz unangreifbar, dass eine Revolution, unternommen zum Zwecke eine Idee zur Geltung zu bringen, in keinem Falle in kürzester Zeit Erfolg haben kann, als dieselbe (die Idee) auf dem Wege nach Einigung politischer Macht zur That wird, dass heisst, als die Ergebnisse der Wahlen der kämpfenden Partei die Mehrheit verschaffen. So lange eine Idee keine Anhänger hat, hilft

- eine Revolution nicht, ist aber einmal die Mehrheit eines Gemeinwesens für ein bestimmtes Ziel gewonnen, dann ist sie überflüssig.“ Podtrženo v článku. Die Sozialdemokratie nach der Form ihrer Erscheinung. K. S. Wahrheit, r. II, č. 1, 6. 1. 1882.
44. Srov. Skizzirte Darstellung der Sozialdemokratischen Bewegung in Österreich-Ungarn (September 1880 bis Oktober 1882), str. 9.
 45. Eine nothwendige Auseinandersetzung, Wahrheit, r. II, č. 7, 7. 4. 1882.
 46. Die Forderungen der Arbeiter, Wahrheit, r. II, č. 9, 5. 5. 1882.
 47. Protokoll über den mährischen-schlesischen Arbeitertag zu Brünn am 9. und 10. April 1882. Brünn 1882. Srov. též. J. Radimský, Brněnské dělnické sjezdy v letech 1880—1887, ČMM 69, 1950, str. 6—12 a Z dějin dělnického hnutí na Brněnsku, Brno 1956, str. 60—61.
 48. Srov. R. Maršan, Československá sociální demokracie v prvním šestiletí své činnosti (1878—1884) ve světle zpráv policejních, Praha 1923, str. 41—42.
 49. Das Programm und die Forderungen der sozial-demokratischen Arbeiterpartei in Österreich, Die Zukunft, č. 65, 8. 6. 1882.
 50. Das verletzte Programm! J. P. Die Zukunft, č. 68, 27. 7. 1882.
 51. Clánek zdůvodňující tuto tézi v polemice s umírněnými z r. 1882 chybí v ročníku listu die Zukunft, který jsem měl k dispozici, protože v něm není obsaženo několik čísel. Ale jeho existenci potvrzuje Peukertova stať z r. 1883, ve které píše: „Když jsme minulého roku vyslovili větu, že ekonomická závislost je základem závislosti politické, a protože logicky musí ekonomická emancipace předcházet politické, nebo přesněji řečeno, že v okamžiku, kdy se pracující lid zbavil svých hospodářských pout, vytváří se teprve základna jeho politické nezávislosti, vypukl mezi klikou paliativních socialistů pravý tanec svatého Víta . . . Je to právě B. Engels, který oceňuje Fourierovu větu, že ekonomické poměry tvoří základnu politického zřízení' (Pana Evžena Dühringa převrat vědy, str. 216 a na str. 234), že se zakládá na přisvojování výrobních prostředků a výrobků a tím i politického panství, monopolu na vzdělání a duševního vedení zvláštní společenskou třídou, tak neříká Engels přece nic jiného a menšího, než co jsme řekli my.“ Palliativ-Sozialisten und die Wissenschaft, J. P., Die Zukunft, č. 88, 14. 6. 1883.
 52. Máme setrvat v domáhání se práva hlasovacího? Dělnické listy, č. 37, 2. 8. 1882. Srov. též Zd. Tobolka, Dějiny československé sociální demokracie od jejich počátků až po sjezd hainfeldský. Sborník věnovaný dějinám dělnického hnutí a socialismu, sv. II, str. 14.
 53. Zpráva o veřejné schůzi listu u Zobela 20. června 1882. Die Zukunft, č. 68, 27. 7. 1882.
 54. Všeobecné právo hlasovací a strana dělnická, Josef Boleslav Pecka-Strahovský, Dělnické listy, č. 39, 6. 9. 1882.
 55. StA Brno, B 13/3, f. 255, čj. 3018/82. Ze SÚA Praha cituje částečně též J. Měchýř, K podstatě sporů v našem dělnickém hnutí v osmdesátých letech minulého století, Acta Univ. Carolinae — Philosophica et Historica, No 1, str. 11.
 56. Srov. R. Rocker, cit. dílo, str. 178.
 57. Srov. L. Brügel, Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie, Bd. III, str. 263—276.
 58. Všeobecné volební právo a strana dělnická, Spravedlnost, r. II, č. 18, 29. 9. 1882.
 59. StA Brno, B 13/3, f. 255, čj. 3018/82.
 60. Srov. L. Brügel, cit. dílo, str. 254—256. Upozorňuje též na to, že později se karta obrátila a že umírnění vinili radikály, že přijali vládní peníze na uspořádání veřejné schůze ve Vídni 14. března 1880. Činil tak zejména K. Kautsky, který tuto otázku rozvířil na stránkách dělnického tisku v 2. polovině 80. let. O pozadí vídeňské schůze 14. března 1880 pojednal již Zd. Šolle. Srov. Zd. Šolle, Příspevek k dějinám dělnického hnutí v Cechách, str. 30.
 61. Volksfreund, r. II, č. 13, 8. 7. 1882. Srov. též L. Brügel, cit. dílo, str. 257—258.
 62. Čtení soudruzi strany dělnické v Rakousku! Spravedlnost, r. II, č. 18, 29. 9. 1882; Freunde und Genossen der österreichischen Arbeiterpartei! Volksfreund, r. II, č. 19, 7. 10. 1882.

63. Der Brüner Arbeitertag und unsere Stellung zu demselben, *Die Zukunft* č. 73, 12. 10. 1882.
64. Srov. *Erinnerungen und Erörterungen von Karl Kautsky*, Herausgegeben von Dr. Benedikt Kautsky, S' Gravenhage 1960, str. 508 a K. Marx — B. Engels, *Vybrané dopisy*, Praha 1952, str. 316.
65. Srov. Fr. Jordán, *Brněnský program rakouské sociální demokracie z roku 1882 a jeho význam v českém dělnickém hnutí*, SPFFBU, roč. IC, C 2, 1955, str. 60—62. Kautsky zdůvodňuje ve svých vzpomínkách změny provedené v úvodní části brněnského programu nebezpečím anarchismu v Rakousku. To však nemění nic na podstatě, smyslu a důsledcích nové formulace taktiky. Srov. *Erinnerungen und Erörterungen von Karl Kautsky*, str. 509.
66. Zpráva sjezdu rakouského dělnictva odbyvaného 15. a 16. tm. v Brně, *Spravedlnost*, r. II, č. 20, 27. 10. 1882. Bericht über den am 15. und 16. d. M. in Brünn abgehaltenen österr. Arbeitertag, *Volksfreund*, r. II, č. 20, 21. 10. 1882.

4

1. „Wie bekannt, besteht insbesondere seit dem auch von Delegirten aus Teplitz, Dux, Reichenberg und noch anderen Orten in Böhmen beschickten Arbeitertage am 15. und 16. Oktober 1882 in Brünn ein offener Zwiespalt unter den Sozialisten in Österreich, indem sich dieselben in ‚Gemäßigte‘ und ‚Radikale‘ schieden“ Bericht über die sozialistische Bewegung in Böhmen, SÚA Praha, PM 1881—1890, 8/1/17/1, 1884, kr. 140, čj. 6575, fol. 57a.
2. Sozialdemokratische Bewegung in Österreich-Ungarn (Oktober 1882 bis Juni 1883), StA Brno, B 13/3, f. 256, čj. 2236/83.
3. Palliativ-Sozialisten und die Wissenschaft, *Die Zukunft* č. 88, 14. 6. 1883.
4. Stenographisches Protokoll über die vom 30. April bis inclusive 8. Mai 1883 im Gewerbeausschusse des Abgeordnetenhauses stattgehabte Enquete über die Arbeitergesetzgebung, Wien 1883. Srov. též L. Brügel, *Soziale Gesetzgebung in Österreich von 1848 bis 1918*, Wien und Leipzig 1919, str. 137—139 a týž, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*, Bd. III, str. 291—296.
5. Srov. Egal, *Die Arbeiterschutz-Gesetzgebung Österreichs*, Österreichisches Arbeiterkalender für das Jahr 1890, Brünn sd., str. 37—48. Závěry tohoto pojednání potvrzují velmi konkrétně též Berichte der k.k. Gewerbe-Inspektoren über ihre Amtstätigkeit im Jahre 1884—1889, Wien 1885—1890.
6. Tamtéž.
7. Die sozialdemokratische Bewegung in Österreich-Ungarn (October 1882 bis Juni 1883), str. 2. StA Brno, B 13/3, f. 256, čj. 2236/83.
8. Tamtéž, str. 6.
9. Das Fata-Morgana im Parlament, *Die Zukunft* č. 86, 10. 5. 1883.
10. Erste freie Presse Cisleithaniens, Nr. 3, Reaktion — Revolution, Mai 1883, StA Brno, B 13/3, f. 256, čj. 3118/83.
11. Arbeiter Österreichs! L. Brügel, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*, Bd. III, str. 319.
12. Arbeiter Österreichs! L. Brügel, cit. dílo, sv. III, str. 319—320. První a poslední podtrženou větu podtrhl F. J. Ostatní je proloženo y textu Kautského.
13. Tamtéž, str. 321—322.
14. V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 18, Praha 1957, str. 584.
15. StA Brno, B 13/3, f. 204, čj. 1551/83.

16. Die Reformation, **Volksfreund** č. 5, 5. 8. 1881.
17. Srov. např. Několik slov o socialismu, **Spravedlnost**, III, č. 5, 15. 3. 1883 a Jaký užitek přivozuje vzdělání, **Spravedlnost**, r. III, č. 8, 26. 4. 1883.
18. V. Adler Der Weg nach Hainfeld, Der Kampf, Bd. II, 1909.
19. Volný názor, **Spravedlnost**, r. III, č. 1., 11. 1. 1883.
20. V novém roce, **Spravedlnost**, roč. IV, č. 1, 10. 1. 1884.
21. V. I. Lenin, Spisy, sv. 2, Praha 1957, str. 122.
22. Srov. G. D. H. Cole, **Marxismus and anarchismus 1850—1890**, London 1954, str. 258.
23. Srov. E. Engelberg, **Revolutionäre Politik und Rote Feldpost, 1878—1890**, Berlin 1959, str. 40—47.
24. Státní socialismus, **Spravedlnost**, r. III, č. 23, 13. 12. 1883.
25. E. Engelberg, **Revolutionäre Politik u. Rote Feldpost, 1878—1890**, Berlin 1959, str. 92—93.
26. Svépomoc a státní pomoc. Napsal Městský. **Bojovník**, r. II, č. 14 a 16, 17. 7. a 21. 8. 1884.
27. Srov. např. R. Maršan, **Ceskoslovenská sociální demokracie v prvním šestiletí své činnosti ve světle zpráv policejních (1878—1884)**, Praha 192, str. 51.
28. Bericht über die sozialistische Bewegung in Böhmen, SÚA Praha, PM 1881—1890, 8/1/17/1, 1884, čj. 6575+7530, fol. 32—33.
29. Srov. Fr. Jordán, **Radikální dělnické hnutí na Moravě v osmdesátých letech minulého století**, SMM 79, 1960, str. 5—44 a týž, **Zpráva o radikálním dělnickém hnutí ve Slezsku**, Slezský sborník 60, 1960, str. 66.
30. Skizzierte Darstellung des Standes der sozialistischen Bewegung in Österreich-Ungarn und ihrer Beziehung zu den Parteien des Auslandes (Juni bis August 1884). Str. 3. StA Brno, B 13/3, f. 257, čj. 3133/84. Srov. též L. Brügel, **Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie**, Bd. III, str. 299. Tu je otištěno úplné znění letáku, který je uložen též ve fondu presidia moravského místodržitelství ve StA Brno, B 13/3, f. 256, čj. 3340/83.
31. Die Fabrikgesetzgebung, **Die Zukunft** č. 82, 8. 3. 1883.
32. Palliativ-Sozialisten und die Wissenschaft, J. P., **Die Zukunft** č. 88, 14. 6. 1883.
33. Zur Situation, **Der Radikale**, r. II, č. 24 a 26, 21. 8. a 18. 9. 1884.
34. Reform und Revolution, **Der Radikale**, r. II, č. 21 a 22, 3. 7. a 17. 7. 1884.
35. Zur Situation, **Der Radikale**, r. II, č. 23, 7. 8. 1884.
36. Zur Situation, **Der Radikale**, r. II, č. 26, 18. 9. 1884.
37. Tamtéž.
38. Friedrich Engels' Briefwechsel mit Karl Kautsky, Herausgegeben und bearbeitet von Benedikt Kautsky, Wien (1955), str. 20—21.
39. Srov. G. D. H. Cole, **Marxism and Anarchism 1850—1890**, London 1954, str. 315 ad.
40. Bericht über die sozialistische Bewegung in Böhmen, SÚA Praha, PM 1881—1890, 8/1/17/1, 1884, čj. 6575 + 7530, **Zpráva státního návladního v Praze**, fol. 16.
41. Oesterreich-Ungarn, **Freiheit**, r. III, č. 24, 11. 6. 1881.
42. Die Propaganda durch die That, **Freiheit**, r. II, č. 42, 15. 10. 1881.
43. Kampf mit allen Mitteln, **Freiheit**, r. IV, č. 32, 30. 9. 1882.
44. Die Staatsgefahr, **Freiheit**, r. III, č. 46, 12. 11. 1881.
45. V. I. Lenin, Spisy, sv. 25, Praha 1956, str. 498.
46. Greifbare Argumente, **Freiheit**, r. III, č. 2, 8. 1. 1881.
47. R. Rocker, Johann Most, **Das Leben eines Rebellen**, Berlin 1924, str. 142.
48. M. Nettelau, **Anarchisten und Sozialrevolutionäre, Die historische Entwicklung des Anarchismus in den Jahren 1880—1886**, Berlin 1931, str. 163.
49. R. Rocker, Johann Most, str. 142—143.
50. Zum Tode von K. Marx, **Der Sozialdemokrat** č. 21, 17. 5. 1883.

51. Srov. R. **Rocker**, cit. dílo, str. 141—145. O vývoji dělnického hnutí v Americe povšechně W. **Foster**, Dějiny KS USA, Praha 1954, str. 59—73.
52. Proklamace je otištěna u R. **Rockera**, cit. dílo, str. 146 až 149 a v Ročence amerických Dělnických listů, roč. 1924.
53. Denkschrift der Gruppe I. New York Internationalen Arbeiterassotiation an den Sozialisten-Kongress zu Pittsburg, **Freiheit**, r. V, č. 36, 8. 9. 1883.
54. Srov. J. **Měchýř**, Chicagská „Budoucnost“ (1883—1886) a její působení v našem dělnickém hnutí, Zprávy kateder dějin KSC a dějin SSSR a KSSS filosofické fakulty KU v Praze, r. 1959, č. 1, str. 41.
55. Stát a volná společnost, **Budoucnost**, r. II, č. 70 a 71, Chicago 23. a 30. 4. 1885.
56. Budoucí společnost, **Budoucnost**, r. III, č. 92, Chicago 24. 9. 1885.
57. K organizaci skupin, **Budoucnost**, r. I, č. 13, Chicago 16. 2. 1884.
58. K poměrům v Rakousku, **Budoucnost**, r. I, č. 13, Chicago 16. 2. 1884.
59. V. I. **Lenin**, Spisy, sv. 5, Praha 1953, str. 338—341. Srov. též J. **Měchýř**, cit. stať, Zprávy kateder dějin KSC a dějin SSSR a KSSS filosofické fakulty KU v Praze, str. 43.
60. Clánek Anarchie a socialismus byl uveřejněn v **Dělnických listech** č. 49, 10. 2. 1883 pod šifrou L. A. Narchiste. Srov. též I. **Dubský**, Pronikání marxismu do českých zemí, Praha 1963, str. 233. Z ostatních časopisů jsem měl k dispozici jen 1. a 3. číslo **Proletáře**, vydávaného ve Vídni Ed. **Milým** a J. **Petržílkou**, z 30. 2. a 1. 4. 1883, jež byla konfiskována a jsou uložena ve fondu StA Brno, B 13/3, f. 256, čj. 2602 a f. 257, č. 4068.
61. SÚA Praha, PM 1881—1890, 81/17/1, kr. 134, 1883, čj. 57, fol. 7—13. Srov. též Fr. **Jordán**, Radikální dělnické hnutí na Moravě v osmdesátých letech minulého století, SMM 79, 1960, str. 15—16.
62. **Freiheit**, r. IV, č. 31, 23. 9. 1882.
63. StA Brno, B 13/3, f. 257, čj. 1114/84.
64. StA Brno, B 13/3, f. 256, čj. 3118/83.
65. *Tamtéž*, f. 256, čj. 2602/83.
66. *Tamtéž*, f. 256, čj. 3977/83.
67. Srov. Erinnerungen eines Proletariers aus der revolutionären Arbeiterbewegung von J. **Peukert**, str. 171 až 172 a L. **Brügel**, cit. dílo, str. 309—310.
68. Srov. L. **Brügel**, cit. dílo, str. 310.
69. Skizzierte Darstellung des Standes der sozialistischen Bewegung in Oesterreich-Ungarn und ihre Beziehungen zu den Parteien des Auslandes (Juni 1883 bis August 1884) Str. 5. StA Brno, B 13/3, f. 257, čj. 3133/84. Též L. **Brügel**, cit. dílo, str. 346.
70. Srov. o tom i Zd. **Tobolka**, Dějiny československé sociální demokracie od jejich počátků až po sjezd hainfeldský, Sborník věnovaný dějinám dělnického hnutí a socialismu, sv. II, str. 23.
71. Srov. Bericht über die sozialistische Bewegung in Böhmen, SÚA Praha, PM 1881—1890, 81/17/1, 1884, čj. 6575 + 7530, fol. 57—58 a R. **Maršan**, Československá sociální demokracie v prvním šestiletí své činnosti (1878—1884) ve světle zpráv policejních, Praha 1923, str. 51—52.
72. *Tamtéž*, fol. 58 a 61.
73. Srov. J. **Radimský**, Zpráva o dělnickém hnutí na Moravě z r. 1884, Slezský sborník 48, 1950, str. 200—216, Fr. **Jordán**, Radikální dělnické hnutí na Moravě v osmdesátých letech minulého století, SMM 79, 1960, str. 26—34 a Fr. **Jordán**, Zpráva o radikálním socialistickém dělnickém hnutí ve Slezsku v osmdesátých letech minulého století, Slezský sborník 59, 1961, str. 63 ad.
74. Bericht über die sozialistische Bewegung in Böhmen, SÚA Praha, PM 1881—1890, 81/17/1, 1884, čj. 6575 + 7530, fol. 57.
75. Uebersicht über die allgemeine Lage der sozialdemokratischen und anarchistischen in Oester-

- reich-Ungarn. (August 1884 bis April 1885). Str. 2. StA Brno, B 13/3, f. 258, čj. 1441/85.
76. Srov. např. Zd. Šolle, Dělnické stávky v Cechách, Praha 1960, str. 123, J. Měchýř, K podstatě sporů v našem dělnickém hnutí v osmdesátých letech minulého století, Acta Univ. Carol. 1960, Philosoph. et Hist. No 1, str. 20 a Fr. Jordán, Radikální dělnické hnutí na Moravě v osmdesátých letech minulého století, SMM 79, 1960, str. 24—37.
77. Srov. L. Brügel, cit. dílo, sv. III, str. 348.
78. Srov. Fr. Jordán, Radikální dělnické hnutí na Moravě v osmdesátých letech minulého století, SMM 79, 1960, str. 35—37.

5

1. Mužové práce! Občané! Rovnost, r. I, č. 1, 13. srpna 1885. Bojové tradice Rovnosti, Sborník statí a článků, Praha 1956, str. 37—38.
2. K. Marx — B. Engels, Vybrané dopisy, Praha 1952, str. 262.
3. Zde mírný! Zde radikál! Rovnost, r. II, č. 12, 21. 7. 1886, Bojové tradice Rovnosti, str. 48.
4. Srov. L. Brügel, Geschichte der österreichischer Sozialdemokratie, Bd. III, Wien 1922, str. 259 ad.; Max Ermers, Viktor Adler, Wien 1932, str. 139 ad.; Jaques Hannak, Im Sturm eines Jahrhunderts, Wien 1952, str. 31n. Výklad rakouských historiků je silně ovlivněn článkem Viktora Adlera, Der Weg nach Hainfeld, Der Kampf, Bd. II, 1909, str. 145—158.
5. Srov. např. Zd. Tobolka, Dějiny československé sociální demokracie od jejich počátků až po sjezd hainfeldský, Sborník věnovaný dějinám dělnického hnutí a socialismu, sv. III, str. 5—22 a Zd. Šolle, Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století, Praha 1951, str. 79—102.
6. Takové názory se objevily již v práci J. Volfa, Naše dělnické hnutí v minulosti, Praha 1947, str. 129, kde se brněnský sjezd umírněných, který se stal bezprostřední příčinou otevřeného rozkolu, řadí do oddílu, pojednávajícím o sjednocení. Také Vl. Reizenthaler v pojednání Přínos Pankráce Krkošky a prvních dvou ročníků Rovnosti v boji za překonání rozkolu dělnického hnutí v osmdesátých letech minulého století ve Sborníku vědeckých prací Pedagogického institutu v Brně, sv. VI, nazvaném Z dějin bojů za revoluční jednotu dělnické třídy na Moravě, SPN 1959, nepostihl dialektiku vnitřního vývoje dělnického hnutí v českých zemích, když pokládá některé pokusy o překonání názorové roztržky z počátku osmdesátých let za hlavní rys jeho vývoje, který byl charakterizován prohlubováním vnitřních sporů až k otevřenému rozkolu.
7. Srov. L. Brügel, cit. dílo, sv. III, 335—336.
8. Übersicht über die allgemeine Lage der sozialdemokratischen und anarchistischen Bewegung mit besonder Bedachtnahme auf die Verhältnisse in Oesterreich-Ungarn. (August 1884 bis April 1885). Str. 3. StA Brno, B 13/3, f. 258, čj. 1441/85.
9. Srov. Fr. Jordán, Sjezd dělnictva československého v Brně a jeho místo v procesu sjednocení českého a rakouského dělnického hnutí; Sjezd dělnictva československého, Lužánky — protokol, Brno 1957, str. 8—9.
10. Zde mírný! Zde radikál! Rovnost, r. II, č. 12, 21. 7. 1886, Bojové tradice Rovnosti, str. 48.
11. Tamtéž.
12. Co je to vícehodnota. Rovnost, r. III, č. 5, 17. 3. 1886, Bojové tradice Rovnosti, str. 57.
13. Srov. Vl. Reizenthaler; Přínos Pankráce Krkošky a prvních dvou ročníků Rovnosti v boji za překonání rozkolu dělnického hnutí v osmdesátých letech minulého století, Sborník vědeckých prací pedagogického institutu v Brně, sv. VI, 1959, str. 58—61 a I. Dubský, Pronikání marxismu do českých zemí, Praha 1963, str. 147—148.

14. O ideologické úrovni Rovnosti a úloze P. Krkošky pojednali podrobně Vl. Reizenthaler ve výše uvedené studii, Sborník prací Pedagogického institutu v Brně, sv. VI, 1959, str. 3—100 a I. Dubský, cit. práce, str. 245—251. Reizenthaler sice detailně rozebral hlavní okruhy ideologických a teoretických otázek v prvních dvou ročnících Rovnosti, ale hodnotil je bez náležitého vztahu k celkovému stavu a vývoji našeho dělnického hnutí, což jej vedlo k nepodloženému závěru, že Rovnost se vyvíjela od lassallovství k marxismu, ačkoli od svého počátku stála na pozicích socialismu, jak byl znám a rozšířen v českých zemích. I. Dubský naproti tomu vysoko oceňuje ideologickou a politickou úroveň Rovnosti v jejích počátcích, aniž by ovšem popíral jistou omezenost její ideologie, neboť byla poplatna době, v níž působila.
15. *Rovnost*, r. II, č. 4, 3. 3. 1886 a *Volksfreund*, r. VI, č. 4, 25. 2. 1886. Srov. též Fr. Jordán, Sjezd dělnictva československého a jeho místo v procesu sjednocení českého a rakouského dělnického hnutí; Sjezd dělnictva československého, Lužánky-protokol, Brno 1957, str. 9—10.
16. Srov. J. Rocker, Johann Most, *Das Leben eines Rebellen*, Berlin 1924, str. 219—246.
17. Uebersicht über die sozialdemokratische und anarchistische Bewegung in der Zeit vom April bis Ende Dezember 1885 mit besonderer Bedachtnahme auf die Verhältnisse in Oesterreich-Ungarn und die Vorkommnisse im Wiener Polizei-Rayon. Str. 2—3. StA Brno, B 13/3, f. 258, čj. 172/86.
18. Tamtéž, str. 3.
19. StA Brno, B 13/3, f. 258, čj. 1183/86.
20. Die sozialdemokratische und anarchistische Bewegung im Jahre 1886, str. 4, StA Brno, B 13/3, f. 259, čj. 526/87.
21. Uebersicht über die sozialdemokratische und anarchistische Bewegung in der Zeit von April bis Ende Dezember 1885 mit besonderer Bedachtnahme auf die Verhältnisse in Oesterreich-Ungarn . . . , str. 2—3, StA Brno, B 13/3, f. 258, čj. 172/86.
22. StA Brno, B 13/3, f. 258, čj. 2671 a 3861/86.
23. SÚA Praha, PM 1881—1890, 8/1/17/1, kr. 145, 1886, čj. 1944.
24. Svědčí o tom nezákonné zabavování listu, vyšetřování, ba i zatýkání odběratelů Ducha času pro podezření z tajné socialistické činnosti aj. SÚA Praha, PM 1881—1890, 8/1/17/1, kr. 145, 1885, čj. 369, 2226; 1884, čj. 2104; kr. 140, 1884, čj. 2810, fol. 3594.
25. StA Brno, B 13/3, f. 258, čj. 2672/86.
26. Tamtéž, f. 258, čj. 3861/86.
27. Die sozial-demokratische und anarchistische Bewegung im Jahre 1886, str. 5. StA Brno, B 13/3, f. 259, čj. 526/87. Též SÚA Praha, PM 1881—1890, kr. 149, 1886, čj. 9899.
28. SÚA Praha, PM 1881—1890, kr. 149, 1886, čj. 9899. Srov. též Fr. Jordán, Radikální dělnické hnutí na Moravě v osmdesátých letech minulého století, SMM 79, 1960, str. 41 až 42.
29. SÚA Praha, PM 1881—1890, kr. 149, 1887, čj. 402.
30. Die sozial-demokratische und anarchistische Bewegung im Jahre 1886, str. 8. StA Brno, B 13/3, f. 259, čj. 526/87.

6

1. Srov. L. Brügel, *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*, Bd. III, Wien 1922, str. 382—383.
2. V. Adler, *Der Weg nach Hainfeld, Der Kampf*, r. II, 1909, str. 151.
3. Srov. zprávu o jednání a schůzi v Celovci v *Gleichheit*, r. I, č. 18, 23. 4. 1887. Též M. Ermers, V. Adler, Wien 1932, str. 157.

4. V. Adler, *Der Weg nach Hainfeld, Der Kampf*, Jg. II, 1909, str. 149—150.
5. *Zur Geschichte der Arbeiterbewegung in Oesterreich, 1867—1892. Eine kritische Darstellung von August Krčal*, Graz 1893, str. 30.
6. G. D. Cole, *Marxism and anarchism 1850—1890*, London 1954, str. 332.
7. *Tamtěž*, str. 335.
8. *Spojenými silami*, J. K. S. *Hlas lidu*, r. II, č. 15 a 16, 24. 4. a 5. 5. 1887. Na pravděpodobnost, že se J. Hybeš podepisoval též šifrou J. K. S. jsem upozornil v jiné souvislosti již v ediční poznámce druhého vydání Protokolu sjezdu dělnictva československého, odbývaného dne 25. a 26. prosince 1887 v sále lužánském v Brně. *Srov. Sjezd dělnictva československého v Brně 1887, Lužánky — protokol*, Brno 1957, str. 4.
9. *StA Brno*, B 13/3, f. 259, čj. 2372/87.
10. *Srov. K situaci, Hlas lidu*, r. II, č. 19 a 20, 16. 6. a 7. 7. 1887.
11. *StA Brno*, B 13/3, f. 208, čj. 2245/87.
12. *StA Brno*, B 13/3, f. 2172, 2209, 2653, 3229/87 aj.
13. *Tamtěž*.
14. *K situaci, Rovnost*, r. III, č. 16, 24. 8. 1887.
15. *K taktice, Hlas lidu*, r. II, č. 25, 15. 9. 1887.
16. *Naše odpověď soudruhům pařížským, Hlas lidu*, r. II, č. 16, 6. 10. 1887.
17. *Die sozial-demokratische und anarchistische Bewegung im Jahre 1887*, str. 4—5. *StA Brno*, B 13/3, f. 259, čj. 837/88.
18. *Bardorf an Kautsky* (London). Victor Adler: *Briefwechsel mit August Bebel und Karl Kautsky, sowie Briefe von und an Ignaz Auer, Eduard Bernstein, Adolf Braun, Heinrich Dietz, Fridrich Ebert, Wilhelm Liebknecht, Herrmann Müller und Paul Singer*. Gesammelt und erläutert von Friedrich Adler. Wien 1954, str. 39—41.
19. *Srov. pozn. č. 11.*
20. V. Adler, *Der Weg nach Hainfeld, Der Kampf*, Bd. II, 1909, str. 149.
21. I. Dubský, *Pronikání marxismu do českých zemí*, Praha 1963, str. 148—149.
22. *Ist das eherne Gesetz richtig? A. Mandl. Gleichheit*, r. I, č. 21, 14. 5. 1887. *O Mandlovi srov. Viktor Adler: Briefwechsel mit August Bebel und Karl Kautsky . . .*, str. 40.
23. *Das „eherne Lohngesetz“*. *Gleichheit*, r. I, č. 39—41, 17. 9. až 1. 10. 1887.
24. *Die reaktionäre Masse, Arbeiterstimme*, r. III, č. 14, 19. 7. 1888.
25. *Der Parteitag der deutschen Sozialdemokratie in St. Gallen, Gleichheit*, r. I, č. 42 a 43, 8. a 15. 10. 1887. *Srov. též H. Gemkow, Friedrich Engels' Hilfe beim Sieg der deutschen Sozialdemokratie über das Sozialistengesetz, Berlin 1957, str. 156 a E. Engelberg, Revolutionäre Politik und Rote Feldpost, Berlin 1959, str. 130—135.*
26. *Srov.: Citovaný dopis Bardorfův Kautskému, Victor Adler: Briefwechsel, mit August Bebel und Karl Kautsky . . .*, str. 40.
27. *Der Parteitag zu St. Gallen, Gleichheit*, r. I, č. 43, 15. 10. 1887.
28. *Tamtěž*.
29. *Ohlas ze severních Čech, Hlas lidu*, r. II, č. 26, 6. 10. 1887.
30. J. Šverma, *Česká otázka ve světle marxismu, Vybrané spisy*, Praha 1955, str. 78.
31. *Srov. pozn. č. 29.*
32. I. Dubský, *Pronikání marxismu do českých zemí*, str. 254. Dubský hledá pro výklad brněnského programu různé důvody, ale unikla mu věc nejjednodušší, totiž souvislost programu s vídeňskou rezolucí, z níž Hybeš bez zvláštních „úvah“ přejal základní směrnice a díleč požadavky až na požadavek prohlášení náboženství za věc soukromou.
33. *Srov. Fr. Cajthaml (V. L. Liberté), Český sever ve hnutí dělnickém*, (Praha) 1926, str. 67—68.
34. *Srov. Sjezd dělnictva československého v Brně 1887, Lužánky — protokol*, Brno 1957, str.

- 59—61. Program rozebrán též u Zd. **Tobolky**, Dějiny československé sociální demokracie od jejich počátků až po sjezd hainfeldský, Sborník věnovaný dějinám dělnického hnutí a socialismu, sv. III, str. 12—14, Zd. **Šolleho**, Dějiny dělnického hnutí v českých zemích koncem minulého století, Praha 1951, str. 97--98 a I. **Dubského**, Pronikání marxismu do českých zemí, str. 254—255.
35. J. **Šverma**, Česká otázka ve světle marxismu, Vybrané spisy, str. 77.
36. Kautsky Engelsovi (nedat.), Friedrich Engels' Briefwechsel mit Karl Kautsky, Wien (1955), str. 221.
37. StA Brno, B 13/3, f. 259, čj. 4001/88. Srov. též Zd. **Šolle**, Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století, str. 266—268. Policejní údaje jsou potvrzeny též dopisem Kautského Engelsovi z 31. 7. 1888. Srov. Friedrich Engels' Briefwechsel mit Karl Kautsky, str. 219—220.
38. Srov. L. **Brügel**, cit. dílo, str. 392.
39. StA Brno, B 13/3, f. 259, čj. 4616/88 a L. **Brügel**, cit. dílo, str. 384.
40. StA Brno, B 13/3, f. 259, čj. 4001, 4360, 4369, 4616 a 5234/88.
41. Protokol sjezdu hainfeldského, odbývaného 31. prosince 1888 a 1. ledna 1889. Vydal R. Zahálka, red. „Hlasu lidu“. V Olomouci 1890. Jeho rozbor srov. též Zd. **Šolle**, Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století, str. 110—113, P. **Reiman**, Dělnické hnutí v českých zemích v letech 1889—1914, Praha 1954, str. 35—37 a I. **Dubský**, Pronikání marxismu do českých zemí, str. 256—259.